

НЕДЕЉКО В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

ПАТРИЈАРХ КАЛИНИК II И УКИДАЊЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

А п с т р а к т. – Тема рада је укидање Пећке патријаршије 1766. и улога коју су у томе имали њен последњи патријарх Калиник II и опуномоћени митрополити који су заједно са њим боравили у Цариграду. У раду је указано на проблем етничког порекла Калиника II, које је највероватније било словенско, бугарско или српско, а не грчко, што је став који је дуго преовладавао у историјској науци. Истакнута је чињеница да разлог посете Калиника II васељенском патријарху 1766. због великих дугова није било укидање Пећке патријаршије, већ покушај да својом оставком то спречи. Установљен је тачан хронолошки редослед којим су акти који се односе на укидање Пећке патријаршије настајали, и отворен проблем веродостојности неких од њих. Критичком анализом апологетских аката о укидању Пећке патријаршије и Охридске архиепископије појаснили смо улогу Велике Христове цркве (Васељенске патријаршије) у тим догађајима.

Кључне речи: Османско царство, Пећка патријаршија, Охридска архиепископија, Велика Христова црква, Калиник II, дугови, молба, укидање

---

* Историјски институт, Београд, имејл: nedeljko_radosavljevic@yahoo.com

*Ех, Арсеније један и друји, штиа учинисте? Бої вам йлайтио ваш йтруд йо
вашој заслуди! Јесте ли сада сйасли срїски народ?*

Херцеговачко-захумски митрополит Стефан Мркоњић 1766.

Укидање аутокефалности Пећке патријаршије 11. (22) септембра 1766. и Охридске архиепископије јануара 1767. били су важни догађаји за Православну цркву у Османском царству.¹ Тако је заокружен процес учвршћивања супрематије Велике Христове цркве (прва у диптиху помесних цркава), која је била призната и од османских власти, али је у пракси зависила од тренутних околности.² У првој половини XVIII века Велика Христова црква ставила је под пуну контролу три старе источне патријаршије (Антиохија, Јерусалим, Александрија), до тада изложене прозелитској делатности појединих римокатоличких редова.³ Укидањем Пећке патријаршије и Охридске архиепископије, двеју помесних аутокефалија на Балканском полуострву, њихови верници нашли су се под непосредном административном влашћу Велике Христове цркве. У то време њен поглавар, архиепископ Константинопоља – Новог Рима, и васељенски патријарх, био је Самуило I Ханцерис.

Пећка патријаршија и Охридска архиепископија нису само изгубиле аутокефалност и биле сведене на аутономију као нижи ниво самосталности, већ су потпуно укинуте. Када је о томе реч, у српској историографији преовладавало је мишљење да су у реализацији тих мера кључне биле амбиције Велике Христове цркве да успостави пуну административну власт

¹ И. С. Јастребов, *Подгайци за историју Српске цркве : из љућничког записника*, Београд 1879, 7; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, Београд 1991, 421; Охридски архиепископ Арсеније дао је оставку 16. (31) јануара 1767. И. Снегаров, *Историја на Охридската архиепископија – патриаршија, том 2 : От падането й под турците до нейното унищожение (1394–1767)*, София 1995, 149.

² Ђоко Слијепчевић указује на чињеницу да је Велика Христова црква све време постојања обновљене Пећке патријаршије, а посебно у XVII и XVIII веку, покушавала да је стави под одређену контролу, низом интервенција на Порти, као и у самој њеној структури. Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 426–430. У једном од фермана издатих пећком патријарху Макарију I по обнови Пећке патријаршије 1557, наређује му се да мора бити послушан свом „старијем брату“ у Цариграду, односно васељенском патријарху. St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 204; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Уйрава Васељенске йаїтријаршије*, Београд 2007, 66.

Интервенција Велике Христове цркве било је још више у Охридској архиепископији, цркви мешовите етничке структуре верника али гркојезичне у погледу службеног језика. И. Снегаров, *нав. дело*, 119–155. Стивен Рансиман указује на чињеницу да су Пећка патријаршија и Охридска архиепископија, по саставу верника у целини или значајним делом словенске цркве, показивале знатно већи степен самосталности у односу на Васељенску патријаршију него неке друге аутокефалије, укључујући и Московску патријаршију, која се на њу, у погледу теолошких знања, безусловно ослањала. St. Runciman, *op. cit.*, 204.

³ St. Runciman, *op. cit.*, 380–382.

над њима, и на тај начин оствари материјалну корист из митрополија које би потом ушле у њен састав.⁴ То је, међутим, поједностављен поглед на догађаје који су се на том плану дешавали и у којима је амбиција васељенског патријарха Самуила I Ханцериса ка административном обједињавању Православне цркве у Османском царству била само један део проблема.⁵ У грчкој историографији ставови о овом питању били су другачији. Ђоко Слијепчевић истиче да су у њој постојала два преовлађујућа мишљења. Док су Атанасије Ипсиланти и Калиник Деликанис као основни разлог за то истицали нередовно стање у Пећкој патријаршији и проблем великих дугова, Самуило Макреу, Захарија Матас и Јаковаки Рицо Нерулос указивали су на појаву „латинства“, односно неотпорност на деловање римокатоличке пропаганде, што је наведено и у ферману сутана Мустафе III о њеном укидању.⁶

Није такође исправно ни пуно поистовећивање грчког патрицијата, познатог по уопштеним именом „Фанариоти“⁷ са деловањем Велике Христове цркве. Успон Грка у Османском царству довео је до њиховог већег уплива у државне послове, а посредно је ојачао и њену позицију. Међутим, то није био разлог промена у црквеној структури које су се десиле 1766–1767. Грчка елита, школована на европским универзитетима, у значајној мери је тежила лаицизму, уз покушај да у трибутарним румунским кнежевинама Влашкој и Молдавији успостави модел који би био примењен у случају обнове грчке државности.⁸ Због тога панхеленска идеја у укидању две помесне аутокефалије мора бити искључена као одлучујућа, јер Грци, иако културно и економски јачи, никада нису имали капацитет да асимилију балканске Словене, посебно не Србе који су били на периферији Османског царства.⁹

⁴ Ђоко Слијепчевић је указао на континуитет таквог схватања у српској и другим јужнословенским историографијама, од њене романтичарске фазе, преко првих дела која су имала одређен степен критичности, до модерног времена. У том смислу анализирао је дела Јураја Крижанића, Вука Караџића, Ивана С. Јастребова, Нићифора Дучића, Николе Радојичића и других. О томе опширније: Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 435–439.

⁵ Н. В. Радосављевић, *нав. дело*, 76–80.

⁶ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 438–440.

⁷ Фанар, највећа и економски најпросперитетнија цариградска четврт насељена Грцима. У њој се налази средиште Велике Христове цркве, због чега су њени митрополити, који су слати у епархије са словенским верницима, називани и *фанариоџи*. То је, међутим, неодговарајући термин, који се више односи на интелектуалну и економску елиту Грка у Османском царству, него на митрополите, који су потицали из свих области Османског царства. St. Runciman, *op. cit.*, 181–184, 362–365.

⁸ Chr. M. Philliou, *Worlds, Old and New, Phanariot Networks and the Remaking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century*, Princeton 2004, 85–86.

⁹ Изузетак чине средине које су биле мешовите, бугарско-грчке структуре верника. У њима је установљавање грчких школа, за разлику од скромнијих бугарских, довело до делимичне хеленизације дела становништва. То је било присутно у солунском залеђу, областима на Белом мору, Цариграду, али и дубоко у унутрашњости бугарских земаља,

У историјској науци није показан већи интерес за патријарха Калиника II, последњег поглавара Пећке патријаршије, и улогу коју је имао у тим збивањима. Извори о њему су малобројни и хронолошки су сужени на догађаје непосредно уочи укидања Пећке патријаршије, као и на сам тај чин. Сем аката Велике Христове цркве и фермана султана Мустафе III, којим се поступак укидања Пећке патријаршије спроводи, у расветљавању тог питања нису коришћени други извори првог реда. И патријаршијски диптих, „Обшти лист Пећке патријаршије“, садржи податке о тридесет пет архиепископа и патријараха који су јој били на челу, али не и о последњем међу њима, патријарху Калинику II.¹⁰

Када је реч о етничком пореклу патријарха Калиника II, у српској историографији је преовладао став да се радило о припаднику грчког народа. Такво мишљење заступали су, између осталих, и Владимир Ђоровић, Ђоко Слијепчевић, Бранислав Ђурђевић и Сава Вуковић.¹¹ Међутим, у сачуваним записима у којима се Калиник II помиње, једино је јеромонах Никифор из манастира Високи Дечани априла 1765. јасно истакао да је он био Грк и да је „ради њега прогнан у заточење Василије Србин“. Он не даје никакве карактеристике два последња пећка патријарха, већ кратко наводи да је „између њих био велики метеж у Патријаршији српској“.¹² У једном непотписаном запису од 17. марта исте године, наводи се да је у Пећ тада стигао нови патријарх, *Хаџи* Калиник.¹³ У том запису се народност Калиника II не помиње. Називање новог патријарха „Хаџи Калиником“ указује на то да је аутор записа имао сазнања о томе да је он ишао на ходочашће у Свету земљу.

Каснији аутори довели су у питање чињеницу да је народност Калиника II била грчка. Године 1828, у *Лейојису Мајџице српске* објављен је рад посвећен пећким патријарсима. У њему се наводи да је патријарх Калиник II био Бугарин из Трнова.¹⁴ Трново је било значајан црквени центар. Трновској митрополији, која је у својој сложеној структури имала четири епископије (Ловечка, Русенска-Червенска, Преславска, Врачанска), била

попут Пловдива или Варне. Тако је формирана популација која је по пореклу била бугарска, а по образовању, култури и начину живота блиска Грцима. Велика Христова црква је у таквим срединама подржавала грчки језик као литургијски. Р. Детрез, *Не твѣрсят гѣрци, а ромеи да бѣдят : Православната културна общност в Османската империя. XV–XIX в.*, Софија 2015, 166–183.

¹⁰ М. С. Милојевић, *Обшти листи Патријаршије пећке*, Гласник СУД XXXV, Београд 1872, 73–83.

¹¹ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 364; В. Ђурђевић, *Улога цркве и старијој историји српског народа*, Сарајево 1964, 223; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветтог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 273–274; В. Ђоровић, *Историја Срба* 2, Београд 1989, 247.

¹² Љ. Стојановић, *Сѣтари српски записи и најџици* 2, Београд 1903, зап. 3269, 221.

¹³ *Истѣ*, зап. 3268, 221.

¹⁴ Аноним, *Назначеніе свѣю сербски патриараха*, ЛМС IV, 13, Будим 1828, 8.

је од Велике Христове цркве призната традиција некадашње Трновске патријаршије, али без икаквих аутономних права.¹⁵

За разлику од анонимног аутора који је изнео став да је патријарх Калиник II био Бугарин, ужички епископ Јоаникије Нешковић тврдио је да је он био Србин из Хасан-пашине Паланке (Смедеревска Паланка). Нешковић је у погледу порекла неких претходника патријарха Калиника II показао критичност када су извори у питању, утврђујући њихову народност на основу језика њему доступне, али касније највероватније изгубљене или уништене грађе.¹⁶ Међутим, такав приступ доводио је у заблуду истраживаче који су се бавили биографијама појединих патријараха и митрополита, јер је литургијски и књижевни језик Срба и Бугара у том времену био црквенословенски, са јаким утицајима локалних говора.¹⁷ С обзиром на то да је користио како грчки, тако и варијанту словенског језика која није била идентична оној која се говорила у Пећи, Калиник II је могао да од савременика скромнијих знања буде сматран Грком. Уколико је научио српски језик, он га је свакако говорио са приметним акцентом.

¹⁵ И. Тютюнджиев, *Тъновската митрополия през XV–XIX в.*, Велико Търново 2007, 250; Н. В. Радосављевић, *Анџим, епископ врачански, ловечки и митрополиј београдски*, Црквене студије 14, Ниш 2017, 303.

¹⁶ У том погледу јасно је одредио етничку припадност патријарха Пајсија II, наводећи да се „на основу синџелија које је издавао може закључити да је био Грк“, а што потврђује и податак из „Обштег листа“. I. Нешковић, *Беседе говорене епископом ужичкимъ Јоаникиемъ*, Београд 1868, 326; М. С. Милојевић, *нав. дело*, 82. Милојевић не припада критичкој историографији, а тврдње изнете у његовим делима су врло често спорне. У случају „Обштег листа“, међутим, ради се не о његовом ауторском делу, већ о препису патријаршијског дигтиха, па су резерве у погледу аутентичности рукописа мање.

¹⁷ Карактеристичан је случај дабробосанског митрополита Серафима (1766–1776), за кога се у српској историјској науци прво мислило да је Грк, потом да је Србин, да би тек 2005. било утврђено да је реч о Бугарину, пострижнику Рилског манастира, који се по добровољном одступању са митрополитског трона у њега и вратио. Да је митрополит Серафим био Грк, тврдили су Димитрије Руварац и митрополит Сава Косановић. В. С. Д. (Вујанов Син Димитрије – Димитрије Руварац), *Дал су били Срби или Грци оних осам митрополија штио 1766. і. молише за укидање Пећке патријаршије*, Глас истине за 1886, Нови Сад 1886, 154–156, 163–165, 171–174, 179–182, 189–192; С. Косановић, *Прејледи биљежака или извора о дабарским епископима и дабробосанским митрополијима*, Босанско-херцеговачки источник за 1898, Сарајево 1898, 70. Ђоко Слијепчевић такође оставља отворену могућност да је реч о Грку, али у томе није био искључив. Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 433–434. Светозар Душанић је, ослањајући се управо на дипломатичку и језичку анализу неких аката из његове канцеларије, као и на чињеницу да није лично ишао у Цариград 1766, већ је дао писмену сагласност на молбу за укидање Пећке патријаршије, изнео мишљење да је реч о Србину, са чим се сложио и Сава Вуковић. С. Душанић, *Серафим, митрополиј дабробосански*, Богословље 15, Београд 1939, 56–57, 60–63; С. Вуковић, *нав. дело*, 440. Захваљујући изворима који се чувају у Рилском манастиру, питање етничке припадности митрополита Серафима, који је био Бугарин, решили смо 2005. Н. В. Радосављевић, *Дабробосански (сарајевски) митрополиј Серафим*, Споменица Милана Васића, Бања Лука 2005, 275–284; Исти, *Митрополиј Серафим дабробосански (допълнения към биографията му)*, Историята и книгите като пријателство : сборник в памет на Митко Лачев, Софија 2007, 218–228.

Нема расположивих података о томе када је Калиник II рођен, где је стекао образовање и где се налазио у тренутку избора за пећког патријарха. У разумевању тих питања треба поменути чињеницу да међу балканским Словенима тог времена монашко име Калиник није било често. Због тога указујемо на митрополита Калиника I, који је на трон Нишке митрополије ступио 1752, пошто је њен дотадашњи митрополит постао пећки патријарх под именом Гаврило II. Митрополит Калиник I се 1753. одрекао епархије у корист митрополита Никодима, с тим што му је додељен један њен део, Епископија Белоцркванска. Године 1754. у манастиру Светог Николе у Бијелом Пољу сакупљао је прилоге за Пећку патријаршију.¹⁸ Могуће је да је нишки митрополит Калиник I касније постао пећки патријарх под именом Калиник II.

Када је реч о делатности патријарха Калиника II, њу је могуће у континуитету пратити само у кратком периоду, од ступања на пећки трон до укидања Пећке патријаршије. Иван С. Јастребов истиче да је, одмах по доласку у Пећ, имао неспоразум са братством Високих Дечана због новчаних захтева које је исказао према њиховом манастиру. Дечански монаси су се због тога жалили османским властима, од којих су добили одговор „да му дају износ који тражи ако је у складу са бератом, а ако није да му не дају тај новац, с тим да му се не замерају“.¹⁹

Оскудица у новцу у Пећкој патријаршији у том тренутку већ је била велика. Лоше околности настале су још у време Великог бечког рата (1683–1699) и Велике сеобе Срба 1690, да би врхунац достигле по закључењу Београдског мира после хабзбуршко-османског рата 1737–1739. Погрешно проценивши војне могућности Хабзбуршке монархије, врх Пећке патријаршије је на сабору у Пећи, одржаном марта 1737, одлучио да подржи њену ратну кампању. Међутим, с обзиром на то да је османска војска брзо преузела иницијативу, пећки патријарх Арсеније IV пребеглао је у Хабзбуршку монархију. Део митрополита кренуо је с њим, а неки су због завере били ухапшени и кажњени смртном казном. И део народа из области које се демографски још увек нису опоравиле од последица Великог бечког рата кренуо је у нову сеобу.²⁰

На простору јужно од Саве и Дунава нестала је и структура аутономне Београдско-карловачке митрополије која је, као Карловачка митрополија,

¹⁸ Патријарх Гаврило II поделио је Нишку митрополију на две епархије, Нишку и Белоцркванску, при чему је само нишки митрополит Никодим плаћао пешкеш и мирију. Због тога је османским властима тужио митрополита Калиника I. Међутим, смењен је уз оптузбе да је радио на штету митрополије. Р. Тричковић, *Ниш у 18. веку*, Историја Ниша 1, Ниш 1983, 241.

¹⁹ И. С. Јастребов, *нав. дело*, 3–4.

²⁰ Р. Л. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, Историја српског народа IV/1, Београд 1986, 146–159; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 354–355; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831 : Ујрава Васељенске њашријаршије*, 73–74.

по склапању Београдског мира 1739. била сведена у нове границе Хабзбуршке монархије.²¹ У време закључења тог мировног уговора, на подручју Пећке патријаршије под османском влашћу није било више од два митрополита, који сами нису могли да изаберу новог патријарха и друге митрополите.²² А сеобом већег броја угледних монаха у Хабзбуршку монархију додатно је сужен број кандидата за та висока звања.²³

Пећка патријаршија осиромашила је још у време Великог бечког рата, јер је 1688. Јеген Осман-паша, сераскер османске војске на европском ратишту, у више наврата од патријарха Арсенија III Црнојевића изнудио веће суме новца.²⁴ Сеоба Срба 1737, на челу са патријархом Арсенијем IV Јовановићем, само је погоршала то стање. Ни патријаршијска ризница тада није могла бити сачувана. Уколико је патријарх Арсеније IV није пренео у Хабзбуршку монархију, она је вероватно постала предмет заплене османских власти.

Нови патријарх, Јоаникије III Каратза, дошао је тек 1739. из Цариграда.²⁵ Са пећког трона отишао је 1746, оптужен да је из Пећког манастира однео сав новац. Василије Петровић, викарни епископ свог стрица, цр-

²¹ Београдско-карловачка митрополија настала је 1726, када су аутономне митрополије, Карловачка и Београдска, персонално уједињене под митрополитом Мојсијем Петровићем. Карловачка митрополија пре тога је деловала на простору Хабзбуршке монархије у границама до њеног рата са Османским царством 1716–1718. Београдска митрополија је од Пожаревачког мира 1718. до уједињења са Карловачком митрополијом деловала на новоосвојеним хабзбуршким територијама, административно формираним као *Краљевина Србија* и *Банатска администрација*. После Београдског мира 1739, којима је Османском царству враћен простор јужно од Саве и Дунава, Београдско-карловачка митрополија престала је да постоји под тим именом и у дотадашњим границама. У Хабзбуршкој монархији аутономна црква поново је деловала под именом Карловачка митрополија, што је у потпуности одговарало новој геополитичкој реалности. Р. Л. Веселиновић, *нав. дело*, 124–132.

²² Када се узму у обзир подаци о избеглим, погубљеним од османских власти или умрлим митрополитима и епископима, може се закључити да су на подручју јужно од Саве и Дунава у тренутку закључења Београдског мира 1739. постојала само два активна митрополита, црногорски Сава Петровић и дабробосански Мелетије Миленковић. Н. В. Радосављевић, *Београдски мир (1739) и реорганизација Пећке патријаршије*, Осам векова аутокефалије Српске православне цркве 1, Београд 2020, 259.

²³ Н. В. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804*, Ваљево 2000, 81–83.

²⁴ С. Катић, *Јеген Осман-паша*, Београд 2001, 108–110.

²⁵ Јоаникије III, протосинђел и патријаршијски ефимер, пример је османске државне интервенције у црквеним пословима. Њему је прво у главном стану османске војске у Једрену издат султанов берат, да би тек потом у Патријаршији у Цариграду био изабран за пећког архиепископа и рукоположен у епископски чин. Велика Христова црква је у његовом случају поступила по налогу државних власти. Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник Српске цркве за 1909, Београд 1909, 755–756; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Ујрава Васељенске патријаршије*, 75. Јоаникије III је 1747. постао халкедонски митрополит, а 1761. нови васељенски патријарх, непосредни претходник Самуила I Ханцериса. Смењен је одлуком османских власти 1763. и послат у Свету Гору. Године 1764. добио је на управу манастир Пресвете Богородице на Халки, уз годишњу плату од 2.000,00 гуруша. Умро је 1793. на Халки. Н. Радосавлевич, *Иоанникий III*, Православная энциклопедия 25, Москва 2015, 118–119.

ногорског митрополита Саве Петровића, то описује речима: *и не остави ништа осим свейих мошћију које тамо йочивају*.²⁶ Међутим, поставља се питање да ли је патријарх Јоаникије III, шест година после рата и још једног пустошења простора Пећке патријаршије, уопште могао да у патријаршијској ризници нађе много новца. И помоћ Карловачке митрополије је, у време када су на челу Пећке патријаршије били патријарси потекли из структуре Велике Христове цркве, једноставно обустављана, па ризница ни од тих средстава није могла бити пунија.²⁷ И патријарх Гаврило II (1752–1755) је у неким српским изворима такође лоше описан. Назван је „врагом и разоритељем“, јер је Пећку патријаршију „оставио у дуговима и отишао за Цариград“.²⁸ Дугови су тада били честа појава, јер ни Пећка патријаршија, ни њене поједине митрополије нису могле да лако измирују своје фискалне обавезе. Приходи су тешко прикупљани од осиромашених верника, чија се бројност услед демографских губитака споро обнављала, а у неке митрополије су чак слати посебни опуномоћеници да наплату убрзају колико је то било могуће.

Године 1763. у Дабробосанску митрополију је, као посебан опуномоћеник са задатком да прикупи заостале дугове, отишао београдски митрополит Јеремија Папазоглу. Занимљиво је да је то учинио по наредби васељенског, а не пећког патријарха, што указује на снажан и извршни ауторитет који је он имао у односу на Пећку патријаршију. А то је додатно допринело ерозији ауторитета пећких патријараха.²⁹ Као прва у диптиху помесних православних цркава, Велика Христова црква се повремено позивала на право да интервенише „у пословима аутономних столица које се у одређеним неприликама налазе“. Ранг архиепископије и одређен степен аутоно-

²⁶ В. Петровић, *История о Черной Горы*, Санкт Петербург 1754, 40; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 359; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском џашилуку 1766–1831 : ујрава Васељенске џаширијаршије*, 75.

²⁷ Р. Грујић, *Пећки џаширијарси и карловачки митрополијити у XVIII веку*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 4, Нови Сад 1931, 224–240; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском џашилуку 1766–1831 : ујрава Васељенске џаширијаршије*, 76.

²⁸ М. С. Милојевић, *нав. дело*, 81. Смена патријарха Гаврила III (Николиног) због незадовољства верника доказ је тешке ситуације у Пећкој патријаршији, са којом није био у стању да се носи. Убрзо по смени поново је постао нишки митрополит. Године 1761, уз посредовање карловачког митрополита Павла Ненадовића, уследио је покушај неких митрополита и народних представника да буде враћен на чело Пећке патријаршије, што је он одбио. *Гавриил III*, *Православная энциклопедия* 10, Москва 2010, 234–236; С. Вуковић, *нав. дело*, 103–104.

²⁹ С. Кемура – В. Ђоровић, *Прилози за историју цркве у Босни и Херцеговини у XVIII и XIX стољећу*, Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини XXIV, Сарајево 1912, док. 1, стр. 414; Љ. Чолић, *Турски документи за историју Српске православне цркве, фонд Глише Елезовића*, Приштина 1996, 69–70; Н. В. Радосављевић, *Шест џорђејет џаширијаршија православних митрополија 1766–1891*, Београд 2009, 16–17.

мије у деловању било је све што је Пећкој патријаршији, као и Охридској архиепископији, од ње признавано.³⁰

За кратко време, од марта 1765, када је ступио на дужност, до септембра 1766, када је дао оставку, патријарх Калиник II није успео да поправи стање у коме се налазила црква на чијем је био на челу. Основни проблем били су њени велики дугови. Они су, међутим, постојали и пре патријарха Калиника II, па је било могуће да она, иако оптерећена њима, настави да постоји. Сви дугови, како Пећке патријаршије тако и њених појединих митрополија, покривани су до 1766. новим позајмицама код цариградских кредитних кућа или од богатих појединаца. Међутим, пропаст и смрт једног од њих учинила је њен даљи опстанак немогућим. Богати Грк, цариградски архонт Георгиос Спатарис (Спатароглу), капућехаја влашког кнеза и шпекулант који је створио велико богатство закупом монопола на дуван, дошао је у неспоразум са неким високим османским званичницима, али и са васељенским патријархом Самуилом I Ханџерисом. Године 1765. био је оптужен за велеиздају. Прво је притворен је у конаку бостанџи-баше, а потом осуђен на смрт. Исте године, 15. августа, обешен је испред сопствене куће у кварту Бујукдере. Три дана по извршењу смртне казне тело му је скинуто са вешала и бачено у море. О тежини престапа који су му приписивани говори и чињеница да је султан Мустафа III наредио патријарху да ниједан митрополит или свештеник не сме да изврши Спатарисово опело.³¹

Када је реч о његовој имовини, она је у целости конфискована, а посебна државна комисија добила је задатак да је попише. О томе колико је Спатарисова имовина била велика говори и податак да су тек 1766. у њој пронађене обвезнице о новцу који је дао на зајам Пећкој патријаршији. Тај дуг одмах је проглашен доспелим. Ђоко Слијепчевић указао је на занимљив податак да је међу бројним обвезницама пронађена и једна меница патријарха Калиника II.³² На континуитет задуживања Пећке патријаршије код Георгија Спатариса указује и Радмила Тричковић, наводећи да је пећки патријарх Кирил II тужио османским властима нишког митрополита Гаврила II да је од њега позајмио 10.000,00 гроша и да му новац није вратио.³³

Порта је затражила од Велике Христове цркве, а не од Пећке патријаршије, да дуг исплати.³⁴ Разлог због чега се обратила васељенском, а не пећком патријарху, може се наћи управо у чињеници да је Велика Христова

³⁰ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 755–756; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском џашиалуку 1766–1831 : ујрава Васељенске патријаршије*, 75.

³¹ Н. Михаиловски, *Исторически изследования за Охридската и Ипекска архиепископи*, Цариградъ 1869, 65–66.

³² Слијепчевић претпоставља да је патријарх Калиник II новац позајмио с циљем да плати државној благајни трошкове издавања султановог брата. Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 436–437.

³³ Р. Тричковић, *нав. дело*, 241.

³⁴ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 63.

црква над Пећком патријаршијом већ имала пуну контролу. И у Пећи и у Цариграду знало се да би, у случају да дуг не буде исплаћен, црквена имовина била конфискована, или у нешто повољнијем случају, запечаћена до његовог измирења.

Изворе о тим догађајима, настале у администрацији Велике Христове цркве, међу првима су објавили Никола Михаиловски и Димитрије Алексијевић, с тим што је Михаиловски објавио више њих и упустио се у њихову дубљу анализу. Његов превод је, по нашем мишљењу, тачнији, јер у актима које је објавио Алексијевић поједине реченице недостају.³⁵ Те изворе је, знатно тачније од Алексијевића, на српском језику објавио Валеријан Прибићевић, наводећи да их је пронашао већ објављене на грчком и бугарском у делу непознатог аутора.³⁶ Међу тим актима посебно се издвајају два, за које Алексијевић наводи да су заведени под деловодним бројевима 157 и 158 Кодекса Велике Христове цркве.³⁷ Акт број 157 у Алексијевићевом преводу носи наслов „Равно, истоветно писму у коме су кратко изложени узроци због којих се предео Пећи придружио Великој цркви Христовој“, док је Прибићевић његов наслов превео као „Изложење узрока и начина укидања Пећске архиепископије“, а други „Оставка пећкога Калиника“.³⁸ Михаиловски указује на то да су поменути акти уписани у Кодекс на странама 64 и 65 и, као и Прибићевић, прво даје оставку патријарха Калиника II, а потом и други документ, што је логичан хронолошки ред њиховог настанка.³⁹ Оба документа дају одређена сазнања о томе шта се по питању укидања Пећке патријаршије дешавало у Цариграду септембра 1766, и каква је била улога патријарха Калиника II.

У Алексијевићевом преводу акта који се односи на узроке укидања Пећке патријаршије поменути су дугови које је она имала према Спатарису, као и немогућност њених архијереја да их због велике оскудице отплате, док су се верници противили новим таксама које би биле уведене у ту сврху.⁴⁰ У Алексијевићевом преводу наводи се да су у престоници боравили

³⁵ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–67; Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758–762.

³⁶ В. Прибићевић, *Акџа о укидању Пећске патријаршије*, Богословски гласник V, Сремски Карловци 1904, св. 5, 377–379; св. 6, 453–456.

³⁷ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758–761.

³⁸ В. Прибићевић, *нав. дело*, 5, 378.

³⁹ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–64; В. Прибићевић, *нав. дело*, 5, 378–379.

⁴⁰ У преводу Николе Михаиловског нема реченице коју Алексијевић наводи, а која се тиче отпора верника да сакупе новац потребан за отплату дуга. Она гласи: „а народ се силно противи да се од њега потражи“. С обзиром на то да је Михаиловски дао коректне преводе и објашњења уз њих, наводећи и то на којим страницама Кодекса су поменута акта уписана, могуће је да је Алексијевић имао увид у неки од преписа, у коме је накнадно извршена интерполација дела текста, или је Михаиловски направио превид и случајно изоставио ту реченицу, што је мање вероватно. Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 63. И у преводу Прибићевића те реченице такође нема. В. Прибићевић, *нав. дело*, 5, 26.

митрополити нишки Гаврило, који је имао пуномоћи београдског митрополита Јеремије Папазоглуа и ужичко-ваљевског митрополита Митрофана, и скопски Константин, снабдевен пуномоћјима Гаврила рашког (новопазарског), Серафима дабробосанског, Гаврила Ђустендилског, Антима херцеговачког и Гаврила призренског.⁴¹ То би значило да су само два митрополита Пећке патријаршије била у Цариграду. Међутим, у овом случају очигледно је дошло до грешке у преводу. У преводима Михаиловског и Прибићевића се наводи да је нишки митрополит Гаврило имао пуномоћи београдског митрополита Јеремије Папазоглуа и ужичко-ваљевског Митрофана, а Константин скопски пуномоћи рашког (новопазарског) митрополита Гаврила и дабробосанског митрополита Серафима. Из њихових превода, поузданијих од Алексијевићевог, може се закључити да су у Цариграду лично били и митрополити ђустендилски Гаврило и самоковски Неофит. У њиховим преводима наведеног акта помиње се присуство захумско-херцеговачког митрополита Антима и призренског митрополита Гаврила.⁴² Митрополити који се помињу су, судећи по наведеном акту, затражили укидање Пећке патријаршије и припајање Великој Христовој цркви. У исто време, у Цариграду је боравао и пећки патријарх Калиник II.

Имајући јасан увид у ситуацију, патријарх Калиник II је поднео оставку на пећки трон. Оставку је насловио на васењенског патријарха Самуила I и Свети синод, али и на „архијереје Пресвете столице Пећке архиепископије који бораве у Цариграду“. Она је тако била упућена и Великој Христовој цркви, али и митрополитима који су припадали Пећкој патријаршији, чиме је потпуно избегнута било каква расправа о надлежности око њеног прихватања. Калиник II у оставци наводи да, услед великих дугова, више не може да представља Пећку *архиепископију*, као и да му је потребан миран и спокојан живот, за чим је одавно тежио. Притом је пажљиво бирао речи, па је цркву на чијем је био челу назвао архиепископијом, а не патријаршијом, што је било у складу са ставовима Велике Христове цркве о њеном рангу.⁴³

Калиник II у оставци чак три пута наводи да је даје „својевољно и непринуђено“. Међутим, она не садржи молбу да Пећка патријаршија буде укинута и припојена Великој Христовој цркви. Напротив, у њој се тражи да на његово место „буде изабрано друго, достојно лице“.⁴⁴ Из поступака патријарха Калиника II и митрополита који су дошли у Цариград, може се закључити да је унутар Пећке патријаршије формиран већински став да се решење тражи у договорима са Великом Христовом црквом и османским

⁴¹ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 758–759; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 63–64.

⁴² Н. Михаиловски, *нав. дело*, 64; В. Прибићевић, *нав. дело*, 5, 379.

⁴³ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 760; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 62.

⁴⁴ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–62.

централним властима, као и то да се није одмах са сигурношћу знало да ће Патријаршија бити укинута.

Док је патријархова оставка неспорна, за други документ то се не може рећи, јер садржи противречности које оспоравају његову веродостојност. Из његовог наслова се види да је настао убрзо по укидању Пећке патријаршије, у циљу објашњења и правдања такве мере, и да је укључивао и податке о томе који митрополити су то тражили. У њему, међутим, постоје нетачне тврдње. Тако се наводи да је херцеговачки митрополит био Антим, што у тренутку укидања Пећке патријаршије није било тачно. Споменица о Антимовом избору унета је у Кодекс Велике Христове цркве после три кључна акта: *Објашњења о узроцима збој којих је заијражено укидање Пећке патријаршије и пријављење њених митрополија Великој Христовој цркви, Оставице патријарха Калиника II и Споменице о избору призренског митрополита Гаврила*. У споменици о Антимовом избору јасно стоји да је за херцеговачко-захумског митрополита изабран 23. септембра (4. октобра) 1766, индикта XV, и да је до тада био само јеромонах и патријаршијски ефимер. У њој је такође наведено да је претходни херцеговачко-захумски митрополит Стефан Мркоњић лишен архијерејског чина и заточен по одлуци царских власти због оптужби за начин живота недостојан архијереја, али и због „противљења и непослушности према архијерејима подчињеним Пећи, као и према тамошњем архиепископу“.⁴⁵ Споменица о избору митрополита Антима настала је тринаест дана по укидању Пећке патријаршије и десет дана по потврђивању султановим ферманом призренског митрополита Гаврила. Од Антимовог избора, преко рукоположења у епископски чин, а потом и потврђивања бератом од султана, морало је протећи још времена, што га додатно удаљава од датума када је укинута Пећка патријаршија. Митрополит призренски Гаврило такође је изабран по укидању Пећке патријаршије, и никако није могао бити потписник молбе којом је то тражено.⁴⁶

Спорна је и пуномоћ рашког митрополита Гаврила, која се у наведеном акту помиње. Гавриловог имена у ферману о укидању Пећке патријаршије нема, што значи да је смењен пре његовог издавања. На његово место изабран је митрополит Герасим, коме је, пошто је платио 7.000,00 акчи султановој благајни, 1. октобра 1766 (26. дана реби-ул-ахра 1180) издат берат о потврђивању за рашког (новопазарског) митрополита. Препис тог берата је у форми фермана потписаног 8. октобра 1766 (3. дана џумаде прве 1180) упућен у Нови Пазар, и децембра те године унет у одговарајући сицил.⁴⁷

⁴⁵ *Исјо*, 73–74.

⁴⁶ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 759; Н. Михаиловски, *нав. дело*, 64.

⁴⁷ Е. Мушовић, *Ферман о њосијављењу новопазарској митрополији 1766. године*, Градска култура на Балкану 2, Београд 1988, 139–150. Ферман је у новопазарском сицилу заведен после 12. децембра 1766. За појашњење поменутог фермана захвалност дугујем поштованој колегиници др Татјани Катић, вишем научном сараднику Историјског института.

Смена Гаврила рашког могла је бити резултат повлачења пуномоћја, ако ју је уопште дао, и несагласности са молбом за укидање Пећке патријаршије.

У Ферману о укидању Пећке патријаршије помињу се сви митрополити који су, било директно било путем писаних пуномоћја, били сагласни са тим. То су били нишки Гаврило, скопски Константин, дабробосански Серафим, ужичко-ваљевски Митрофан, београдски Јеремија Папазоглу, самоковски Неофит и Ђустендилски Гаврило.⁴⁸ У њему се наводи да су се надлежној царској канцеларији обратили васељенски патријарх Самуило I Ханцерис и Свети синод Велике Христове цркве, који су му предали писмо поменутих митрополита и бившег пећког патријарха Калиника II, којим се укидање Пећке патријаршије тражи. Васељенски патријарх Самуило Ханцерис и Свети синод Велике Христове цркве су Порти изложили низ проблема у којима се Пећка патријаршија налазила, од тога да су на митрополитске тронове долазили недостојни и недовољно образовани кандидати, који су од цркве направили „извор грамзивог прихода“, до тешке оптужбе о упливу „латинства“, односно изложености прозелитском деловању римокатоличких редова. Дугови нису поменути, вероватно из разлога што је патријарх Самуило I Ханцерис већ био прихватио њихову исплату.⁴⁹

Године 1767, 15. (26) маја, Велика Христова црква издала је још један апологетски акт, у коме се оправдавају одлуке о укидању архиепископија Охридске и Пећке. У њему се истиче да су се те две помесне аутокефалије „одвојиле од јединственог ткива Велике Христове цркве“ и да су, делујући самостално, доспеле у низ проблема. У погледу садржаја он је сличан акту заведеном под бројем 157 у години 1766. У акту се указује на царско ираде, којим се наређује да се епархије те две угашене помесне цркве припоје Великој Христовој цркви *заувек*, на шта се она касније често позивала. Такође се наводи да је укидање помесних цркава извршено на молбу њихових „првоначалника“, уз пуну сагласност верника, и уз „дато мишљење њихових архиепископа који су већ дали оставке“.⁵⁰ Противречност која је у том документу уочљива је та што се наводи да су оба црквена поглавара, пећки патријарх и охридски архиепископ, дали оставке пре подношења молби за укидање цркава на чијим су били челу, и да су потом дали „мишљења“ у погледу молбе архијереја за укидање две помесне цркве. Када је реч о охридском архиепископу Арсенију, такав поступак би имао смисла, јер је по оставци остао митрополит пелагонијски, али није сасвим јасно у ком својству би то могао да уради Калиник II, који се по оставци одрекао и права на епархију. Ипак, податак из фермана о укидању Пећке патријаршије, у коме се помиње и његово име са митрополитима који су поднели молбу за

⁴⁸ И С. Јастребов, *нав. дело*, 4.

⁴⁹ Препис фермана Јастребов је нашао у Пећком манастиру, што значи да га је Порта послала и у центар Пећке патријаршије, која се њиме укида. И. Јастребов, *нав. дело*, 2–3.

⁵⁰ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 56; И. Снегаров, *нав. дело*, 151.

то, указује на могућност да је дао неко мишљење у прилог томе.⁵¹ Уколико је то тачно, вероватно је то учинио у тренутку када је већ било јасно да ће Пећка патријаршија бити укинута, пошто је то био једини начин да се отплате велики дугови, и уз сазнање да његово противљење томе не би имало никакву сврху.

За разлику од уобичајене праксе, која је подразумевала да се у Кодекс Велике Христове цркве уносе акта са тачним датумом настанка, оставка патријарха Калиника II и акт под насловом „Равно, истоветно писму у коме су кратко изложени узроци због којих се предео Пећи придружио Великој цркви Христовој“, нису уписани под одређеним датумом. И њихов редослед у Кодексу Велике Христове цркве је, такође, обрнут, јер је патријархова оставка, која је прво настала, уписана иза другог поменутог документа. Акта настала пре и после укидања Пећке патријаршије завођена су на устаљен начин, са датумом, индиктом и под одређеним деловодним бројем. Из тога се може закључити следеће:

- Оставка патријарха Калиника II аутентична је и веродостојна. Њеним поређењем са оставком охридског архиепископа Арсенија може се закључити да су оба акта настала у Цариграду, под утицајем администрације Велике Христове цркве.
- Акт под насловом „Равно, истоветно писму у коме су кратко изложени узроци због којих се предео Пећи придружио Великој цркви Христовој“ настао је по укидању Пећке патријаршије. Он је апологетске садржине, издат у сврху објашњења разлога за укидање Пећке патријаршије. Није антидатиран и не издаје се за молбу групе митрополита којом се укидање тражи, али садржи податке о њој. Тачно време његовог настанка је између датума избора јеромонаха Антима за херцеговачко-захумског митрополита 23. септембра (4. октобра) 1766, и издавања султановог берата новом рашком митрополиту Герасиму 8. новембра исте године. Помен нових митрополита, призренског Гаврила и херцеговачко-захумског Антима, у контексту молбе за укидање Пећке патријаршије не одговара истини, јер су они изабрани по њеном укидању.
- Патријархова оставка хронолошки претходи молби за укидање Пећке патријаршије, а она је унета тек после акта у коме се молба за њено укидање помиње, што указује на то да је задржана и накнадно уписана у Кодекс, када је тај поступак већ био окончан.
- Уколико се ослонимо на податак из акта у коме су изложени разлози за укидање Пећке патријаршије и припајање њених епархија Великој Христовој цркви, можемо закључити да је молбу којом се то тражи подржало осам митрополита, од којих су само четири дошла

⁵¹ И. С. Јастребов, *нав. дело*, 3.

у Цариград, а четири друга су их писмено овластила да их у томе заступају. Они су чинили већину у Пећкој патријаршији. Међутим, спорна је писмена сагласност митрополита рашког Гаврила, који се не помиње у ферману о укидању Пећке патријаршије, тако да је коначно седам митрополита подржало ту молбу. Они су чинили већину у њој. Да су писмене сагласности три митрополита биле аутентичне, потврђује чињеница да су остали на челу својих епархија. То није био случај са митрополитом рашким Гаврилом.

- Ферман којим се укида Пећка патријаршија аутентичан је, али је део података који се у њему наводи заснован на молби која је достављена преко Велике Христове цркве, а која није у потпуности садржала тачне податке. То се, пре свега, односи на наводе да су се сви потписници *молбе* у тренутку њеног подношења налазили у Цариграду, што није било тачно. Чињеница да је његов препис Јастребов пронашао у Пећком манастиру потврђује да је послат у дотадашње патријаршијско средиште, како би се обезбедило његово пуно спровођење.

Реакција на укидање Пећке патријаршије у њеним епархијама није била свуда иста. У неким од њих није се променило ништа. Митрополити пореклом из области које су припадале Великој Христовој цркви до тада су већ постали уобичајена појава. Они су у њима били и у тренутку њеног укидања, и у већини су потом остали су на њиховом челу. У тим епархијама до тада, а ни после 1766, није било никаквог озбиљног покушаја наметања грчког језика као богослужбеног, јер није било Грка или гркофоног становништва, изузев малих заједница у неким урбаним центрима.⁵²

Две митрополије у Пећкој патријаршији, Херцеговачко-захумска и Црногорска, издвајале су се по том питању. И када је утицај Велике Христове цркве у Пећкој патријаршији после 1739. постао одлучујући, на њихово чело није дошао ниједан митрополит изван ње. У Херцеговачко-захумској митрополији су се у времену од 1739. до 1766. променила три митрополита, и сви су били Срби из Херцеговине.⁵³ На челу Црногорске митрополије

⁵² Пример две митрополије у Смедеревском санџаку (Београдски пашалук), Ужичко-ваљевске и Београдске, то потврђује. Слично је било и са Дабробосанском, али и Нишком митрополијом, на чијем челу је био митрополит који је претходно, од 1752. до 1755, био пећки патријарх. Митрополити скопски, самоковски и ђустендилски такође су потицали из структуре Велике Христове цркве. Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 : Ујрава Васељенске патријаршије*, 86–87; Исти, *Митрополит Серафим дабробосански (допълнения към биографията му)*, 218–228; Исти, *Епархије Бање (Ѓустендила) и Самокова у Пећкој патријаршији 1557–1766*, Пауталија – Велбџд – Кјустендил през векове 10, Кјустендил 2006, 335–343; С. Вуковић, *нав. дело*, 225–226.

⁵³ Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка митрополија и епископи (митрополији) од 1219. до краја XIX века*, Богословље 15, Београд 1940, 28–30.

чак је успостављена и наследност митрополитског достојанства у породици Петровић Његош.⁵⁴ Велика Христова црква је сменила херцеговачко-захумског митрополита Стефана Мркоњића. У „Споменици“ о избору новог херцеговачког митрополита Антима наведено је да је митрополит Стефан, по наређењу државних власти, заточен у манастиру Дужи.⁵⁵ У њему је провео остатак живота. Међутим, црногорски митрополит Сава Петровић није смењен, а чак је од султана Мустафе III „по молби цариградско-грчког патријарха са Синодом митрополита“ добио позлаћен берат о потврђивању.⁵⁶ Сава Петровић био је противник снажног утицаја Велике Христове цркве на послове Пећке патријаршије. Као доказ тога објављено је и писмо које је 1776. упутио московском митрополиту Платону, који је био на челу Светог синода Московске патријаршије. Он је од митрополита Платона тражио да помогне обнову Пећке патријаршије, док за њене архијереје наводи да су „од цариградског патријарха и његовог Синода изгнани и лишени својих престола“. Аутентичност тог писма, међутим, не може бити у потпуности потврђена.⁵⁷ Разлика у поступању Велике Христове цркве, али и османских државних власти према митрополитима херцеговачком и црногорском произилази из положаја Црне Горе, у којој је централна османска власт није била снажно присутна.

У току укидања Пећке патријаршије и Охридске архиепископије вршено је дисциплиновање непослушних митрополита, који нису прихватили те одлуке. То је рађено на сличан начин као у случају херцеговачко-захумског митрополита Стефана. Тако је смењен рашки митрополит Гаврило, а на његово место је дошао нови митрополит, Герасим.⁵⁸ И могленски митрополит Герман је под сличним оптужбама смењен марта 1767, два месеца по укидању Охридске архиепископије.⁵⁹

Ставови о улози патријарха Калиника II у укидању Пећке патријаршије били су различити. Поједини аутори су пренаглашавали патријархову непопуларност, изражену и у записима монаха из манастира са простора Пећке патријаршије. Међутим, то су ипак били извори другог реда

⁵⁴ Исти, *Историја Српске православне цркве* 2, 224–225; С. Вуковић, *нав. дело*, 156–157, 431.

⁵⁵ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 73.

⁵⁶ И. С. Јастребов, *нав. дело*, 20–21.

⁵⁷ У писму се помињу све митрополије бивше Пећке патријаршије, а на челу већине њих били су архијереји одани Великој Христовој цркви. Писмо је настало 1776, чак десет година по укидању Пећке патријаршије. То су елементи који указују на потребу његове даље критичке провере. Ж. Јовичић, *Писмо њисано митрополијом црногорским Савом митрополијом московском Платону 1776*, Гласник СУД 22, Београд 1867, 357–359; Н. В. Радосављевић, *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831 : Управа Васељенске патријаршије*, 80–81.

⁵⁸ Е. Мушовић, *нав. дело*, 139–150.

⁵⁹ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 70.

који носе јак субјективни печат. Један од најупечатљивијих записа, на који се позивају Ђоко Слијепчевић и Сава Вуковић, заиста одражава лош став анонимног аутора према патријарху Калинику, али се из његовог садржаја не види да је он непосредно повезан са укидањем Пећке патријаршије, па чак ни то да ли је реч о Калинику I или Калинику II.⁶⁰ У разумевању првог става савременика према деловању Калиника II, кључно је мишљење људи који су, за разлику од обичних монаха, били упућенији у ситуацију у којој се Пећка патријаршија налазила. Међу њима се издвајају херцеговачко-захумски митрополит Стефан Мркоњић и црногорски митрополит Сава Петровић. По сазнању о сопственој смени, ученицима, народним правцима и свештеницима у манастиру Дужи обратио се Стефан Мркоњић, последњи митрополит Пећке патријаршије, који је био на челу Херцеговачко-захумске митрополије. Његове речи, које је по казивању свештеника Мојсија Клапавице забележио и објавио архимандрит Јоаникије Памучина, вероватно парафразирани али без промене њиховог смисла, гласиле су: „Ех, Арсеније један и други, шта учинисте? Бог вам платио ваш труд по вашој заслуги! Јесте ли сада спасли српски народ?“⁶¹ Митрополит Стефан Мркоњић очигледно је добро знао какве су биле последице одлука патријараха Арсенија III Црнојевића и Арсенија IV Јовановића Шакабенте да 1689, односно 1737, подрже хабзбуршку војну кампању против Османског царства. То је довело до урушавања поверења османских власти у Пећку патријаршију, као и до две сеобе Срба ка северу, на просторе под хабзбуршком влашћу. Демографски губици изазвани сеобама ка Хабзбуршкој монархији и, коначно, велики дугови настали услед немогућности измиривања обавеза према држави и приватним повериоцима, неминовно су водили ка укидању Пећке патријаршије. Митрополит Стефан Мркоњић за то није окривљавао актуелног патријарха Калиника II већ његове претходнике, Арсенија III и Арсенија IV. Он је знао да за годину и по, колико је био на челу Пећке патријаршије, Калиник II није могао битно да поправи стање у коме се она налазила, а да су Спатарисова смрт и конфисковање имовине у којој су нађене њене обвезнице на високе износе новца то учинили немогућим. Такође, вероватно је знао и то да је Калиник II само поднео оставку и затражио да се на његово место именује нови црквени поглавар. И други савременик тих збивања, црногорски митрополит Сава Петровић, веома

⁶⁰ Запис из „Тумачења псалтира“, који се чувао у Цетињском манастиру, и на који неки аутори указују, укључујући и Саву Вуковића, гласи: „Патријарху же Калинику секирице по харбату“. Објавио га је Љубомир Стојановић. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и најновији* 6, Сремски Карловци 1926, запис 9491, 24; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 364; С. Вуковић, *нав. дело*, 274.

⁶¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* 1, 433; Исти, *Хумско-херцеговачка митрополија и епископи (митрополији) од 1219. до краја XIX века*, 31.

критичан према укидању Пећке патријаршије, за то није кривио њега, већ „цариградског патријарха и његов Синод“.⁶²

Патријарх Калиник II у оставци је навео да више није у стању да носи терет великих дугова, и „да му је потребан миран и спокојан живот, за којим је одавно тежио“.⁶³ Међутим, само годину и по раније, он је прихватио избор за пећког патријарха, иако је сигурно знао да је Пећка патријаршија у дуговима. Он тада није показивао неодлучност или тежњу ка мирном животу у неком од манастира. Ту чињеницу треба имати у виду и када се ради о његовом даљем животном путу. У време када је примио патријаршијски трон он је вероватно био у средњим годинама, и свакако не у старости која би га онемогућила у обављању те дужности. Због тога његово тренутно расположење и намера да се повуче нису морали да трају дуго.

За разлику од неких митрополита укинуте Пећке патријаршије, он није учествовао у избору призренског митрополита Гаврила и новог херцеговачко-захумског митрополита Антима, иако је у то време несумњиво био у Цариграду или околини.⁶⁴ Чињеница да није тражио да задржи Призренску митрополију, непосредно подређену пећком патријарху, као што је то четири месеца касније у својој оставци урадио охридски архиепископ Арсеније у случају Пелагонијске митрополије, указује на то да се од послова везаних за простор укинуте Пећке патријаршије потпуно дистанцирао.⁶⁵ Међутим, као Бугарин из Трнова, и један од не тако бројних архијереја Словена који је потекао из структуре Велике Христове цркве, Калиник је био добар кандидат за неку епархију коју су у целини или у значајнијој мери насељавали Бугари.⁶⁶

Истражујући историју Трновске митрополије, Иван Тјутјунџијев дошао је до података да је јануара 1770. „у цариградском кварту Диплофанарију, у катедралној цркви Св. Великомученика Георгија Победоносца“ за трновског митрополита изабран Калиник, који је претходно био митрополит Смирне. Новоизабрани трновски митрополит Калиник је у преписци са Патријаршијом користио грчки језик. Добро знајући колики је значај активног знања грчког језика у црквеној структури, он је у селу Арбанаси, шест километара од града, отворио и „јелинску школу“.⁶⁷ Међутим, у преписци са бугарским општинама и њиховим представницима користио је бугарски језик, што указује на могућност да је био Бугарин.⁶⁷ Митрополит

⁶² Видети напомене 58 и 59.

⁶³ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 61–62; Д. Алексијевић, *нав. дело*, 759–760.

⁶⁴ Н. Михаиловски, *нав. дело*, 68–76.

⁶⁵ *Исѣо*, 21.

⁶⁶ Патријарх Калиник II не би био једини бивши патријарх који би касније постао митрополит у некој од епархија. Његов савременик, нишки митрополит Гаврило, управо је био такав пример. Д. Алексијевић, *нав. дело*, 761.

⁶⁷ Ив. Тјутјунџијев, *Трновският епископат XII–XXI в.*, Велико Търново 2007, 175–179.

Калиник је Трновском митрополијом управљао до смрти 1791. Све време помиње се у континуитету и у изворима првог реда, попут диптиха Трновске митрополије (Трновски кодекс).⁶⁸ Отварање „јелинске школе“ у Арбанасима и дужина његове управе Трновском митрополијом такође посредно указују да се радило о митрополиту Бугарину. Да је у питању био Грк, странац који је у Трново дошао за митрополита са могућношћу да убрзо из ње оде, не би био мотивисан да отвара школе за Бугаре у којима се учио и грчки језик. Због тога се не може искључити могућност да је трновски митрополит Калиник био управо бивши пећки патријарх Калиник II, који се вратио у свој завичај, на трновски архијерејски трон.

Укидањем Пећке патријаршије септембра 1766, а потом и Охридске архиепископије јануара 1767, настала је нова реалност у погледу Православне цркве на Балканском полуострву. Целокупна њена структура нашла се у оквирима Велике Христове цркве. Скромна аутономија у унутрашњим питањима, под снажним утицајем васељенског патријарха, опстала је само у православним митрополијама у трибутарним румунским кнежевинама (Угровлашка митрополија, Молдовлашка митрополија).⁶⁹ Због великог дуга који није могла да исплати Пећка патријаршија је укинута и припојена Великој Христовој цркви, која је у њој већ раније успоставила снажан утицај. То је у датим околностима било једино решење, јер су нови дугови доспели без одлагања, а њихову исплату могла је да изврши једино Велика Христова црква. По открићу дугова према Спатарису патријарх Калиник II дао је оставку на пећки трон, тражећи да буде замењен достојним кандидатом. Пошто је оставку поднео, није показивао интерес за послове који се тичу простора укинуте Пећке патријаршије, и није учествовао у избору нових митрополита. Могуће је да је потом био на челу неке од митрополија Велике Христове цркве. Чињеница да је у Трново 1770. дошао нови митрополит Калиник, судећи по сачуваним изворима – Бугарин који је у пракси користио и грчки и бугарски језик, указује на могућност да се радило о бившем пећком патријарху.

---

⁶⁸ У Трновском кодексу митрополит Калиник први пут се помиње 4. децембра 1772, када је потврдио попис ствари из трновске цркве. Ив. Сњџгаров, *Старият ѓрновски црковен ѓ кодекс : документи*, Годишник ѓ на Софийския университет, VI, Богословски факултет, София 1934, док. 2, 2–3. Ив. Тјотјунѓиев, *Трновският епископат XII–XXI в.*, 179.

⁶⁹ St. Runciman, *op. cit.*, 370–378.

Nedeljko V. Radosavljević

PATRIARCH KALINIK II AND ABOLITION OF
THE PATRIARCHATE OF PEĆ

S u m m a r y

Kalinik II was the last Patriarch of the Patriarchate of Peć. In historical science, the prevailing opinion is that he was a Greek. There were also opinions that he was a Serb from Hasan-paša's Palanka. However, he was most probably a Bulgarian from Trnovo. It is possible that between 1752 and 1753 he was Metropolitan bishop of Niš, and then between 1753 and 1754 Metropolitan bishop of Bela Crkva. He became head of the Patriarchate of Peć in March 1765. As a Patriarch, he did not manage to significantly improve difficult situation the Church found itself in, as a consequence of internal discords and huge debts. In 1766, the unknown debts of the Patriarchate of Peć towards Georgi Spataris, representative ("kapučehaja") of the Vlach prince who was accused of high treason and executed, were discovered. This made the Church's position even more difficult, since the Sublime Porte declared these debts due immediately. And since there was no other way to pay these debts, other than it being done by the Great Church of Christ, Kalinik II resigned from the throne of the Patriarchate. He is mentioned, along with seven Metropolitan bishops who submitted a petition for abolition of the Patriarchate of Peć and its annexation to the Great Church of Christ, in Firman issued by the sultan Mustafa III by which the Patriarchate of Peć was abolished. However, sources closer to the Church state that he only gave his "opinion" on the matter, because he had already resigned. His prominent contemporaries, such as Stefan Mrkonjić, Metropolitan bishop of Zahumlje and Herzegovina and Sava Petrović, Metropolitan bishop of Montenegro, were not accusing him of abolition of the Patriarchate of Peć, holding Patriarchs Arsenije III and Arsenije IV, as well as Ecumenical Patriarch, responsible instead. His life path upon the abolition of the Patriarchate of Peć is not fully known. As a Bulgarian loyal to the Great Church of Christ, he was a good candidate for some of the eparchies in which his compatriots were most numerous. Based on facts about his knowledge of Bulgarian and Greek language, and their usage during the communication with the Ecumenical Patriarchate in Carigrad (Constantinople, Istanbul), and with Bulgarian parishes, it is possible that Kalinik, the new Metropolitan bishop of Trnovo (1770–1791) was actually Kalinik II, former Patriarch of the Patriarchate of Peć.